ONA TILI TA’LIMIDA FANLARARO INTEGRATSIYA VOSITASI SIFATIDA MONOGEN VA GOMOGEN PREDMETLI MATNLARDAN FOYDALANISH

Arziqulov Abdxoliq Ulashevich,
Samarqand davlat pedagogika instituti,
“Matematika “kafedrasi dotsenti,
e-mail: a.arziqulov@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada ona tili ta’limida qo‘llaniladigan didaktik matnlarni tanlashning yangi yondashuvi taklif etiladi. An’anaviy amaliyotda asosan badiiy matnlardan foydalanilgan bo‘lsa, tadqiqotda matematika, fizika, biologiya, kimyo, geografiya va tarix fanlari darsliklari asosida yaratilgan matnlarning pedagogik imkoniyatlari asoslab beriladi. Tadqiqot doirasida ikkita yangi tushuncha – **monogen matn** va **gomogen fanlararo matn** kiritiladi. Monogen matnlar bitta o‘quv faniga oid mazmunga ega bo‘lsa, gomogen matnlar bir nechta fanlarga oid gaplarni yagona lingvistik muhitda birlashtiradi. Tadqiqotda fanlararo integratsiya, bilimlarni transfer qilish nazariyasi hamda CLIL (Content and Language Integrated Learning) yondashuvining nazariy asoslari tahlil qilinadi. Predmetga oid matnlarni grammatik tahlil qilish orqali o‘quvchilarda bir vaqtning o‘zida til kompetensiyalari va fanlarga oid bilimlar rivojlanishi asoslanadi. Monogen va gomogen matnlarni yaratishning konseptual modeli taklif etiladi. Tadqiqot natijalari til va predmet mazmunini integratsiyalash o‘quvchilarning bilimlarni chuqur o‘zlashtirishi, eslab qolishi va fanlararo kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: fanlararo integratsiya, ona tili ta’limi, monogen matn, gomogen matn, CLIL, bilimlar transferi, grammatik tahlil, didaktik matn.

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimlarida fanlararo ta’lim o‘quvchilarda yaxlit bilim va ko‘chiriluvchi kompetensiyalarni shakllantirishning muhim vositasi sifatida qaralmoqda. An’anaviy fanlarga bo‘lingan ta’lim ko‘pincha bilimlarning parchalanib qolishiga olib keladi va o‘quvchilar turli fanlar orasidagi bog‘liqliklarni anglay olmaydilar. Shu sababli pedagogik tadqiqotlarda turli fanlar mazmunini birlashtiruvchi yondashuvlarga katta e’tibor berilmoqda.

Ona tili fani o‘quv rejasida alohida o‘rin egallaydi, chunki til barcha fanlarni o‘rganish vositasi hisoblanadi. Biroq ona tili darsliklarida lingvistik tahlil uchun tanlanadigan matnlarning aksariyati badiiy adabiyotlardan olinadi. Bunday matnlar estetik tarbiya va nutq madaniyatini rivojlantirishga xizmat qilsa-da, matematika,

tabiiy fanlar va ijtimoiy fanlarga oid tushunchalarni mustahkamlash imkoniyatini cheklaydi.

Mazkur tadqiqot ushbu muammoni hal etish maqsadida ona tili darslarida predmetga oid didaktik matnlardan foydalanishni taklif etadi. Xususan, monogen matn va gomogen matn tushunchalari fanlararo integratsiyani kuchaytiruvchi didaktik vosita sifatida asoslanadi.

Tadqiqotning asosiy muammosi quyidagicha: **Predmetga oid matnlarni grammatik tahlil qilish bir vaqtning o‘zida til o‘rganish va fanlarga oid bilimlarni egallashga qanday xizmat qiladi?**

Tadqiqotning maqsadlari: monogen va gomogen matn tushunchalarini aniqlashtirish; ularning nazariy asoslarini ishlab chiqish; amaliy qo‘llash modelini yaratish; fanlararo kompetensiyalarni rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlarini tahlil qilish.

Ta’limda fanlararo integratsiya. Fanlararo integratsiya uzoq yillardan buyon o‘quv dasturlarini loyihalashning muhim tamoyillaridan biri sifatida qaraladi. Beane (1997) ta’kidlashicha, mazmunli ta’lim o‘quvchilar turli fanlarga oid bilimlarni real hayot vaziyatlari bilan bog‘lay olganlarida yuzaga keladi. Drake va Burns (2004) integrallashgan o‘quv dasturlari bilimlarni bir fan doirasidan boshqasiga ko‘chirish qobiliyatini rivojlantirishini ko‘rsatadilar.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, fanlararo ta’lim yuqori darajadagi tafakkur, konseptual tushunish va o‘quv motivatsiyasini rivojlantiradi. Kompetensiyaviy ta’limga asoslangan zamonaviy islohotlar ham aynan fanlararo bog‘liqliklarni kuchaytirishni talab qilmoqda.

Bilimlarni transfer qilish nazariyasi. Transfer nazariyasi bir vaziyatda o‘zlashtirilgan bilimlarning boshqa vaziyatlarda qo‘llanishini tushuntiradi. Perkins va Salomon (1992) yaqin transfer va uzoq transfer tushunchalarini ajratib ko‘rsatadilar. Ona tili darslarida matematik, biologik yoki tarixiy mazmundagi matnlar bilan ishlash jarayonida o‘quvchilar fan tushunchalariga yangi kontekstda qayta murojaat qiladilar. Bu esa bilimlar orasidagi kognitiv bog‘lanishlarni mustahkamlaydi va uzoq muddatli xotirada saqlanishiga yordam beradi.

CLIL yondashuvi. CLIL (Content and Language Integrated Learning) yondashuvi mazmun va tilni birgalikda o‘qitishni nazarda tutadi. Coyle, Hood va Marsh (2010) CLILning to‘rtta asosiy tarkibiy qismini ajratib ko‘rsatadilar: Mazmun (Content); Muloqot (Communication); Tafakkur (Cognition); Madaniyat (Culture).

Monogen va gomogen matnlardan foydalanish ushbu yondashuv tamoyillariga mos keladi, chunki til faoliyati fan mazmunini o‘zlashtirish vositasiga, fan mazmuni esa tilni rivojlantirish vositasiga aylanadi.

Monogen matn tushunchasi. Monogen matn – mazmuni to‘liq bitta o‘quv faniga asoslangan didaktik matndir. Masalan: “Uchburchakning ichki burchaklari yig‘indisi 180 gradusga teng. Teng tomonli uchburchakning barcha tomonlari teng. To‘g‘ri to‘rtburchakning yuzi uzunligi va eni ko‘paytmasiga teng.” Bunday matnlar asosida o‘quvchilar: otlarni aniqlaydi; sifatlarni topadi; kesimlarni tahlil qiladi; gap bo‘laklarini ajratadi; va shu bilan birga matematik tushunchalarni ham takrorlaydi.

Monogen matnlarning xususiyatlari: bir fan doirasiga mansubligi; terminologik yaxlitlik; mazmuniy izchillik; fan mazmunining yuqori konsentratsiyasi.

Gomogen fanlararo matn tushunchasi. Gomogen matn turli fanlarga oid gaplardan tashkil topgan integrallashgan matndir. Masalan: 2 ta matematik gap; 2 ta fizik gap; 2 ta biologik gap; 2 ta kimyoviy gap; 2 ta geografik gap; 2 ta tarixiy gap. Matn lingvistik jihatdan yagona tizimni tashkil etsa-da, bir vaqtning o‘zida turli fanlarga oid tushunchalarni ham qamrab oladi.

Gomogen matnlarning xususiyatlari: ko‘p fanlilik; mazmunning muvozanatli taqsimlanishi; integrallashgan grammatik tahlil; bilimlarni transfer qilish imkoniyatining yuqoriligi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda sifat tahliliga asoslangan pedagogik modellashtirish usuli qo‘llanildi.

Tadqiqot metodlari. qiyosiy tahlil; konseptual modellashtirish; pedagogik loyihalash; nazariy sintez.

Tahlil bosqichlari. O‘quv fanlari mazmunini tanlash. Monogen va gomogen matnlarni yaratish. Grammatik topshiriqlar tizimini ishlab chiqish. Fan bilimlarining mustahkamlanishini tahlil qilish.

Natijalar. Fanlararo lingvistik ta’lim modeli. Taklif etilgan model to‘rtta bosqichdan iborat: **1-bosqich. Fan mazmunini ajratib olish.** Darsliklardan asosiy tushunchalar tanlanadi. **2-bosqich. Didaktik matn yaratish.** Tanlangan tushunchalar grammatik jihatdan to‘g‘ri gaplarga aylantiriladi. **3-bosqich. Lingvistik tahlil.** O‘quvchilar: morfologik; sintaktik; leksik; semantik tahlillarni bajaradilar. **4-bosqich. Bilimlarni mustahkamlash.** Fan terminlarining takroran qo‘llanishi bilimlarni mustahkamlaydi.

Gomogen matn namunasi. Kvadratning barcha tomonlari teng. Kasrning maxraji nol bo‘la olmaydi. Yorug‘lik vakuumda sekundiga taxminan 300 ming kilometr tezlik bilan tarqaladi. Elektr toki o‘tkazgich orqali harakat qiladi. Fotosintez jarayonida kislorod hosil bo‘ladi. Hujayra tirik organizmning eng kichik birligidir. Suv vodorod va kislorod atomlaridan tashkil topgan. Kislotalar indikator rangini o‘zgartiradi. O‘zbekiston Markaziy Osiyoda joylashgan. Amudaryo mintaqaning

yirik daryolaridan biridir. Amir Temur markazlashgan davlat barpo etgan. Buyuk Ipak yo‘li Sharq va G‘arbni bog‘lagan.

Muhokama. Tadqiqot natijalari integrallashgan ta’lim nazariyalarini qo‘llab-quvvatlaydi. An’anaviy grammatik ta’lim ko‘pincha til birliklarini predmet mazmunidan ajratilgan holda o‘rganadi. Natijada o‘quvchilar grammatikani hayotiy va fanlarga oid mazmundan uzilgan mavzu sifatida qabul qiladilar.

Taklif etilgan yondashuv ona tili darslarini fanlararo ta’lim maydoniga aylantiradi. Predmetga oid matnlar nafaqat grammatik ko‘nikmalarni, balki ilmiy tushunchalarni ham mustahkamlaydi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ona tili ta’limida foydalaniladigan matnlar faqat badiiy adabiyotlar bilan cheklanib qolmasligi kerak. Matematika, fizika, biologiya, kimyo, geografiya va tarix fanlari asosida yaratilgan monogen va gomogen matnlar fanlararo integratsiyani samarali ta’minlaydi.

Monogen matnlar bitta fan bo‘yicha chuqur ishlash imkonini bersa, gomogen matnlar turli fanlar o‘rtasidagi bog‘liqliklarni shakllantiradi. Ushbu yondashuv kompetensiyaviy ta’lim talablariga mos bo‘lib, o‘quvchilarning lingvistik, predmet va fanlararo kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro’yxati.

1. Beane, J. A. (1997). Curriculum Integration: Designing the Core of Democratic Education. New York: Teachers College Press.
2. Drake, S. M., & Burns, R. C. (2004). Meeting Standards Through Integrated Curriculum. Alexandria, VA: ASCD.
3. Perkins, D. N., & Salomon, G. (1992). Transfer of Learning. International Encyclopedia of Education.
4. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge University Press.